

הרב דויד יצחקי

כולל חזון איש, בני ברק

שיטות הראשונים בצורת בני המן של המסכת סופרים והירושלמי

[אוצר החכמה]

א. גרסינן במגילה טז: אמר רבי חנינא בר פפא דרש ר' שילא איש כפר תמרתא כל השירות כולן נכתבות אריח על גבי לבינה ולבינה על גבי אריח חוץ משירה זו (בני המן) ומלכי כנען שאריח על גבי אריח ולבינה על גבי לבינה מאי טעמא שלא תהא תקומה למפלתן.

ב. ובירושלמי מגילה פ"ג ה"ז: ר' ירמיה בשם רב שירת הים ושירת דבורה נכתבין אריח על גבי לבינה ולבינה על גבי אריח, עשרת בני המן ומלכי כנען נכתבין אריח על גבי אריח ולבינה על גבי לבינה דכל בינין דכן לא קאים. מאי כדון למצוה או לעכוב? א"ר לרבי חנניה בר אחוי דרב הושעיה נהיר את כד הוינן קרימן קדם חנותא דרב הושעיה חביבך עבר ר' בא בר זבדא ושאלנן ליה ואימר בשם רב לעכוב. ר' חייא בריה דר' אדא דיופאי ר' ירמיה בשם ר' זעירא צריך לאמרן כנפיהא אחת ועשרת בני המן עמה. אמר רבי יוסי בי ר' בון צריך שיהא איש בראש דפא ואת בסופה שכן הוא שנין ונחית כהדין קינטרא.

ג. וכן הוא במסכת סופרים פ"ג אלא דבהלכה ר' יש שינוי קצת והכי גרסינן התם: אמר ר' יוסי בר אבין בכתבן צריך שיהא איש בראש דפא ואת בסופה בששה שיטין עשרת בסוף דפא שחיץ תגין שמנהון כהדין סקוטראק נטריה כדי שימלו ולא תהא להם תקומה.

ד. הנה בענין אריח ולבינה נחלקו רש"י ור"ת, שלרש"י אריח הוא הכתב ולבינה הרווח, ולר"ת אריח הוא כתב קצר ולבינה כתב ארוך – עיין בר"ן מגילה טז: 1. אך אם יש חילוק ביניהם בצורות השירות לא נתפרש בהדיא.

תודתנו למכון לחצולמי כ"י עבריים ב-ס ולעובדיו שאפשרו לנו בדיקת כ"י המחברים במאמר. וכן לדר. מ. כהן על רשותו האדיבה לעיין בצילומי כ"י שבמכון המקרא בראילן.

1. לתועלת הרבים נעתיק לשון המדרכי סוף פ"ק דמגילה מכ"י ורצ"ל EBR. I (ס' 30923) כי כנדפס נשמטו דברים: כל השירות כולן אריח על גבי לבינה ולבינה על גבי אריח חוץ משירה זו שהיא אריח על גבי אריח ולבינה על גבי לבינה. פי' רש"י אריח הוא הכתב ולבינה הוא החלק שהוא כפלים גדול מן הכתב. ולא נראה לר"ת דהא חלק לא יקרא לבינה, אלא הלבינה היא הכתב כמו האריח ששניהם מן (המנין) [הבנין] אלא שזה גדול וזה קטן. וה"פ כל השירות כולן אריח על גבי לבינה ולבינה על גבי אריח השיטה ארוכה קרויה לבינה וקצרה קרויה אריח חוץ משירה זו שאריח על גבי אריח ואת הוא אריח שהיא חביה קצרה וכל זאת זה למטה מזה וכל השמות שהם ארוכים זה למטה מזה. ותדע דשירת הים מפורשת במדרש אריח על גבי לבינה ולבינה על גבי אריח וסתומה משני ראשיה וטעמא מפורש באגדה וטעם סתימתה מפני שסגר הים על המצרים לפנייהם ולאחרייהם. ואלו הם ראשי שיטין אז לאמר ורכבו לישועה אבי שמו שלישיו וכן הם כתובים בספר הישר. הרי לך שכתובים כסדר הזה שיטה ארוכה מאד עד לאמר ואחריה שיטה קצרה וכן כולם. אך (שיטת) [שירת] האזינו פי' ר"ת שהיא לבינה על גבי לבינה וכן מוכיח במסכת סופרים שכתב השיטות ארוכות זו כזו ושם שנינו האזינו שעשה שירה שירה שעשה האזינו לא יקרא בו וזהו לבינה על גבי לבינה שכל השיטות ארוכות. וכן נראה לר"י עיקר. וכי היכי דעשרת בני המן אמרינן טעמא שלא תהא תקומה למפלתן פירוש כשהחומה שוה בשני ראשיה ואין בה בליטות אין להוסיף כמו באותה שיש בה בליטות ושיני חומה הכי נמי איכא מפלתן של ע"ז ושל רשעי האומות כדכתיב מראש פרעות אויב ודם עבדיו יקום. והך דשמעתין לא תקשה דלא אתי למעוטי אלא אריח על גבי אריח ולבינה על גבי לבינה כמו בבני המן. אריח על גבי אריח בירושלמי בעי (קדום) [כדון] לעכב או למצוה ומסיק לעכב. ר"י ור' בון אמר איש בראש דפא ואת בסופה כזה:

איש	ואת
פרשנדתא	ואת
דלפון	ואת.

ה. והנה מצאתי בתשב"ץ ח"ג סי' רע"ג: וראיתי במגילות הבאות ממקומכם בצורת אריח שאינה על גבי אריח ולבנה ע"ג לבנה, אלא כותבין:

את פרשנדתא   ואת דלפון

על צורה זו. ואינה כהלכה כי צריך שתהיה הקצר לצד אחד והארוך לצד אחר כי (הארוך) [האריח] הוא חצי לבנה על כן צריך שיהיה בראש השיטה איש ואת בסוף השיטה כזה: איש ואת וכן כלם ושיהיה בשיטה אחרונה בסוף שיטה עשרת. ואם אפשר להיות איש פרשנדתא ואת איש דפא זהו הראוי, אבל שיהיה ואת דבוק עם השמות אינו כהלכה ולפי דלפון ואת ומה שנזכר בירושלמי נראה שהיא פסולה¹ וצריך להחליף הדף. .... ויזתא עשרת

ו. והנה כל זה הוא לפי שיטת רש"י הצורה הראשונה הנ"ל היא שפיר אריח ע"ג אריח ולבנה ע"ג לבנה. וכן נראה מהב"ח סי' תרצ"א ד"ה עשרת ומטה יהודה ובשור"ת בית אפרים סי' ע'. ולפי הצורה הזאת נתקיימו דברי הירושלמי כפשוטם – איש בראש דפא בשיטה שלפני פרשנדתא, ואת בסוף אורך הדף דהיינו בראש שיטה האחרונה של השירה.

ז. ובשור"ת הרשב"א ח"א סי' תל"ה ותרע"ד שאלת עוד מה אנו נוהגין בתיקון שירה של מגילת אסתר – אם כדברי רש"י ז"ל אם לא? תשובה אנו קורין את ואת אריח שהם מלות קצרות באריח, ולבינה שמות האנשים שהם רחבים, פרשנדתא ואחיו, וכן אנו כותבין אותה את ואת ואת זה על גב זה כאריח על גב אריח ופרשנדתא ודלפון והשאר זה על גב זה. וכל דבר רחב קרי לבינה וכדאמרין כתבא לבונאה (סנהדרין כא:) דמלבן לבוני (שבת קד.).

הנה מדברי השואל ותשובת הרשב"א נראה בהדיא שיש חילוק בין צורת רש"י לצורת ר"ת, ובהדיא נתכין השואל למנהג שהזכיר הרשב"ץ – שאינה את על גבי את ושם על גבי שם².

ח. והנה בתיקון ראבי"ה³: חמש מאות איש בראש הדף סתומה ואחר כך באה צורת בני המן⁴ כזה:

חמש מאות איש
ואת פרשנדתא
ואת דלפון
ואת אספתא
ואת פורתא
ואת אדליא
ואת ארדתא
ואת פרמשתא
ואת אריסי
ואת ויזתא עשרת

* כדאיתא בירושלמי דצורת אריח על גבי אריח הוי לעיכובא, ולפי צורתם כולה לבנים בלי אריחים, והוי שינוי צורה כדאיתא במדרכי שבהערה 1 – שהאזינו היא צורה שלישית כולה לבנים ולכן אינה בכלל המימרא דכל השירות שבמגילה טז:.

2. שוב מצאתי הדברים מפורשים בספר צרור החיים לתלמיד הרשב"א (י-ס תשכ"ו עמ' קטו-קטז): וסדר השירה בתוכה כן דעת ר"ת ז"ל:

איש   ואת
פרשנדתא   ואת
.....
ויזתא

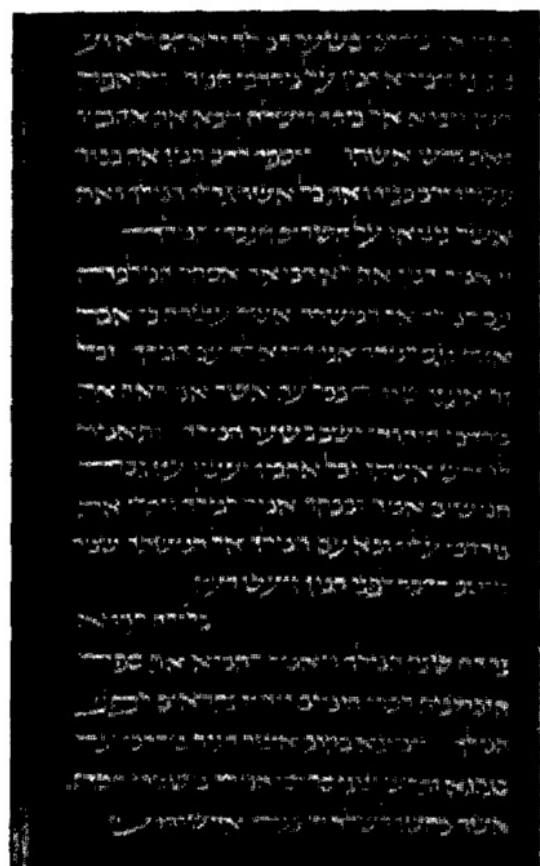
כלומר חיבה קטנה כמו ואת על גבי קטנה. וכולהו אחין זה על על זה. והחיבות גדולות זו על זו, והיו שאמרו (מגילה טז): ושירה זאת אריח על גבי אריח. כלומר חיבה קטנה על גבי חיבה קטנה. ולבינה שהיא הגדולה על גבי חיבה גדולה. ולא כן דעת רש"י ז"ל, אלא פירש אריח הכתב ולבינה מה שאינו כתב. ואריח על גבי אריח בשירה זו כתב גדול על גבי כתב גדול כזה: ויש מקומות שכותבין אותה כדעת רש"י ז"ל וכותבין אריח על גבי אריח פי' כתב על גבי כתב ולבינה על גבי לבינה מה שהוא חלק על גבי חלק. ושאלתי למורי הרשב"א על אותו מנהג, ואמר כדאי הוא רש"י לסמוך עליו, ובמקום שנהגו כדעתו אין משני המנהג.

3. מס' מגילה סי' תקמ"ח הועתק בשור"ת מהר"ם מינץ סי' ס"א ובאור זרוע סי' רע"ג.

4. כן הצורה במהר"ם מינץ. אך באו"ז הצורה הראשונה חסרה לגמרי, ובראבי"ה הנדפס נדפסו בני המן בלי הצורה, ובהערות העיר שבכ"י יש נקודותיים אחרי כל שם כזה: ואת פרשנדתא: ואת דלפון: ואת... אך גם הנקודותיים האלו

1234567

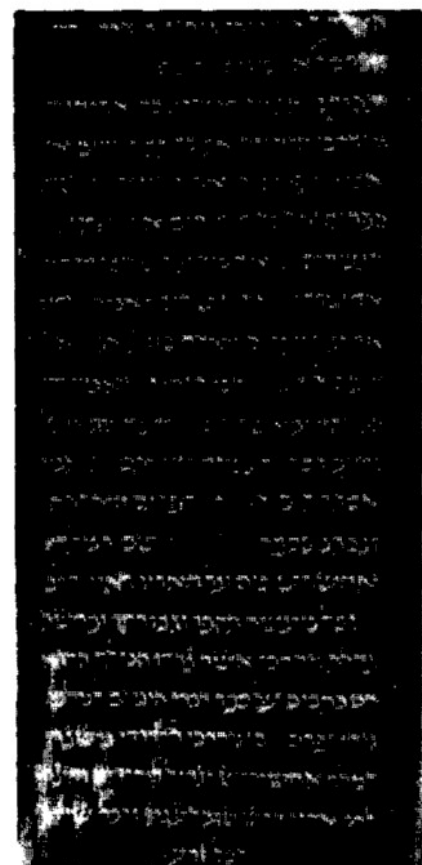

לוצר חזקמה

תצלומי מגילה אשכנזית מהספריה
MS. ORIENTAL HARLEY 7620
הבריטית שלמי ההשערה נכתבה לפני כשש
מאות שנה. התצלומים מתפרסמים פה
ברשותם של הספריה הבריטית – תודתי
נתונה להם בזה לאדיבותם.

שים לב לריוח בין פסוק לפסוק כרעת
הרמ"א בסו' לב סל"ב ע"פ הרוקח. וכן
לפרשה סדורה (עי' מנחות לב. תוד"ה
והאידינא) המאפיינת ספרי סת"ם
אשכנזים העתיקים. וגם עשה מקצת
פרשיותיה פתוחות. גם הקפיד לגמור
בסוף הדף ובאמצע שיטה עם ריוח משני
הצדדים – כנראה שכן פירש הגמ'
במנחות ל. ע"ש.

צורת עשרת בני המן היא ע"פ המסכת
סופרים, ששה שיטין בד' טורים, ובני
המן בעמוד בפני עצמם ובהנחת שלשה
שיטין פנויים משורטטים בין שיטה
לשיטה (וכן הוא בתיקון תלמיד הסמ"ג
ובתנ"ך בעל מגדל עוז).

ברור שהציור משובש כמו שהעיר כבר בנשמת אדם. ומחמת שנרפס בגליון צר של הדף שבשו בדפוס וצריך להיות כזה:

חמש מאות איש ⁵	ואת פרשנדתא
ואת אסקתא	ואת אדליא
ואת פרמשתא	ואת ארדי
ואת ארדי	

ועל ציור זה השיג הר"ש במכתבו שבראבי"ה שם: עשרת בני
המן כך כתבין ע"פ מסכת סופרים והכי גרסינן איש בראש
שיטה ואת בסוף שיטה כזה. והו' לבניה על גבי לבניה ואריח על
גבי אריח; לבניה – השמות, אריח – ואת. ולא כפירוש רבינו
שלמה. וכן בשאר שירות שיטה גדולה לבניה שיטה קטנה אריח.

ואת	איש
ואת	פרשנדתא
ואת	דלפון
ואת	אסקתא
ואת	פורתא
ואת	אדליא
ואת	ארידתא
ואת	פרמשתא
ואת	אריסי
ואת	ארדי
ואת	ויזתא

ט. הנה ברור מדברי הר"ש שבא לשלול צורת רש"י – שיש שני בנים בשורה אחת וכמו שציירונו, והמדפיס ניסה להכניס ב' בנים בשיטה ולא הצליח מחמת קוצר הגליון. ומשמע מדברי הר"ש שלפי תיקון ראבי"ה צורת רש"י היא הצורה של מסכת סופרים – דמקיים בזה איש בראש הדף ואת בסוף הדף, דהיינו בראש השיטה האחרונה, ועשרת בסוף הדף ממש, דהיינו בסוף אותה שיטה.

ובתוס' הרא"ש מגילה טז: כל השירות כולן אריח ע"ג לבניה פירש"י אריח היא כתב על גבי לבניה הוא החלק. ולא נראה לר"ת דהלבניה היא החלק אלא מן הכתב היא כאריח ששניהם מן הבנין הם אלא אריח ולבניה שניהם מן הכתב הם. לכך מפרש ר"ת השיטה ארוכה — קרויה לבניה והקטנה קרויה אריח כזה — וכן כל השיטות כאשר פירשתי. ובני המן אריח ע"ג אריח פירוש תיבה קטנה כגון ואת ע"ג תיבה קטנה כגון ואת. ולבניה תיבה גדולה כגון פרשנדתא ע"ג דלפון, וכן בירושלמי יש דאיש בראש השיטה ואת בסוף השיטה ופרשנדתא בראש השיטה האחרת, ואת כולם זה על זה כעין אריח ע"ג אריח כזה = ולכך אין תקומה למפלתן של רשעים שהבנין נופל. אבל שאר שירות ששיטה הגדולה

מרמות שהצורה המקורית היתה צורת רש"י. ובכנה"ג העתיק ממהר"ם מינץ אבל כבר בדפוס הראשון נשתנה הצורה, ונעשו כל ה"ואתין" לצד ימין והשמות מצד שמאל. ובמהדורת חדשה המצויה (ירושלים תשכ"ו) הצורה הזאת הועברה ליד הצורה השניה ונראה כאילו ה"כזה" של הר"ש קאי אשניהם — שתי צורות הפוכות! — וכן העלימו מעין הקורא כל משמעות של מחלוקת בין תיקון ראבי"ה להר"ש.

5. אולי צ"ל חמש מאות איש, איש בראש הדף כמו שהוא בארחות חיים מלונל. וכאן יש להעיר שלפי הצורה שבתיקון ראבי"ה, סוף השיטה שאחרי תיבת איש היא פתוחה, שלדין הרי פרשה פתוחה — ואילו הראבי"ה קורא סתומה כשיטת רבינו תם, והיא שיטת המסכת סופרים לפי גירסת בעלי החוס'. וכן נראה מצורת רש"י שהעתיק החשב"ץ שלפניה היתה פתוחה סוף השיטה — שהרי בכל הספרים וכתבי יד יש רווח בין איש לואת וכן נראה מהצורה שבצוור החיים והרבה כתבי יד של מקרא. עי' לקמן הערה 21, 22. אך לשיטת הרמב"ם והרא"ש פתוחה בסוף שיטה הרי פתוחה והכי נקטינן, וא"כ הרי פרשה פתוחה במגילה. אמנם כבר היו הדברים מעולים — שבראבי"ה וארחות חיים מלונל נמצאו כמה פרשיות פתוחות ברשימת פרשיות המגילה, וכן הוא בעוד תיקוני סופרים אשכנזים עתיקים ובכמעט כל כתבי יד העתיקים, וכן מוכח מהגהות אשר"י סוף פ"ק דמגילה ומספר המנהיג (מהדורת מוסד הרב קוק י"ס תשל"ח) הלכות מגילה — וראה בתצלום המגילה מהספריה הבריטית. אך מסבירא היה אפשר להמציא עוד צורה כזאת:

איש	ואת
ואת פרשנדתא	דלפון
ואת אסקתא	
.....	.....
עשרת	ואת ויזתא

אלא שכעת לא מצאתי צורה זאת בשום מקום.
6. צורה זו נמצאת גם בתנ"ך כ"י וטיקן 482 (פרדוביצה 1216) — אלא ששם "עשרת" באה לבד בסוף השיטה השביעית. והנה שמעתי בשם אחד מפרוסי הדור שהורה לעשות רווח כפול מהכתב שבשני צידי השירה יחד — נגד פשוט משמעות רש"י. שוב מצאתי חילו בשו"ת משיב דבר ח"ב סי' מ"ב שכתב: שהרי בכתב הוא עשר אותיות (פרשנדתא ואת), וכל השורה הוא שלשים אותיות — שלש למשפחותיכם. ע"ש. והנה אחרי שנתבאר למטה שלמסכת סופרים השירה בו שיטין — ואעפ"כ קורא אריח ע"ג אריח וכו', שוב אולא המקור הזה, ובפרט לצורת רש"י הנתבאר כאן שרוחב הכתב כ"ז אותיות. ולא עוד אלא שאין מסתבר כלל שרש"י יצריך רווח כל"ד אותיות באמצע השירה — שבוה דאי היו עיניו משוטטות בכתב. עי' לקמן סק"כ והערה 23. ולמאי דנתבאר דצורתנו היא צורת ר"ת ולא רש"י צ"ע אם יש לחוש כלל לרש"י לעשות רווח כפול — ובפרט דבשירת הים אין אנו חוששים לו. ואכמ"ל.

על הקטנה [הבנין מתקיים] שהרי הוא כבנין (עיר) [שיש] להאריך. אבל שירת האזינו פירש ר"ת שהיא לבניה על גבי לבניה שיטה אחת קצרה מעט מן האחרות כזה, וכן שנינו התם האזינו שעשאה שירה, שירה שעשאה האזינו אסור לקרות בו וזהו לבנה על גבי לבניה. והנה ידוע שדרך תוס' הרא"ש לקצר תוס' הר"ש משאנך, ודבריו אלו בענין בני המן הן כנראה דברי הר"ש הנ"ל. ומביא ראיה לר"ת מדברי הירושלמי שאת בסוף שיטה וממילא פרשנדתא בראש השיטה האחרת⁷ – וזהו כשיטת ר"ת ולא כרש"י.

י. ועל פי זה מבוארים דברי הסמ"ג⁸ שהביא דברי הלכות גדולות: איזהו אריח – את ואת ואת, לבניה – פרשנדתא דלפון אספתא. ואחר כך כותב: כתוב במסכת סופרים איש בראש דפא ואת בסופה ועשרת בסוף דפא ופירש רבינו יצחק כזה: (כציוור הר"ש הנ"ל) ומדקדק מלשון ואת בסופה על כרחינו בסוף השיטה רוצה לומר, שאם בסוף הדף והלא אמרינן שעשרת בסוף דפא אלא בראש שיטה ובסוף שיטה רוצה לומר.

יא. והנה בשיירי כנסת הגדולה סי' תרצ"א בהגהות ב"י סק"ט הקשה: קצת קשה בלאו הכי אי אפשר לפרש ואת בסוף הדף דכיון דצריך לכתוב איש בראש דפא בכלל השירה דאריח על גבי אריח, אי אפשר לו את להיות בסוף דפא דהא איכא ויזתא שצריך לכתוב (בסוף) [בראש] שיטה י"א ומלת ואת אחרון היא באה בסוף שטה עשירית. והשתא שזכינו לביאור דברי הר"ש והרא"ש הנ"ל, ברור שגם דברי רבינו יצחק באים לאפוקי מצורת רש"י הנ"ל כמו שכתב הסמ"ג שפירש רבינו יצחק כזה – משמע שיש פירוש אחר. ומשום זה בהגהות מיימוניות פ"ב אות ע' הביא פירוש הבה"ג כר"ת ואח"כ פירוש רש"י ואחר כך הביא פר"י לאפוקי מדברי רש"י⁹. והיינו דכיון שעשרת סוף הדף, אם כן לא יתכן שגם לשון בסופה קאי אסוף הדף – ולא מסתבר לו לפרש ששניהם בסוף הדף זה בראש השיטה וזה בסופה. אלא ודאי שהכוונה בראש שיטה וסוף שיטה – ואת בסוף השיטות הראשונות, ועשרת בסוף השיטה האחרונה. והשתא ניחא שאין שני הסוף סובבים על דבר אחד¹⁰. ובסוף הגהות מיימוניות סיים: וכן כתב מהר"ם במגילת אסתר שכתב לעצמו. והיינו שכתבה בצורת הר"ש וב"י חלא כרש"י.

יב. ובאגודה סוף פרק קמא דמגילה הביא פירוש רש"י של אריח ולבניה ושר"ת חלק עליו – ומשמע שם שדעתו כר"ת. ובסוף דבריו כתב: בירושלמי עשרת בני המן צריך שית שיטין איש בריש דפא ואת בסוף דפא. והנה גם במסכת סופרים שלפנינו איתא דעשרת בני המן בששה שיטין אע"פ שאינה בירושלמי שלפנינו, וכן העתיקו בשיירי כנסת הגדולה תרצ"א הגב"י סק"ח, וכן הוא במ"ס מהדורת היגער שיצא לאור על פי 9 כתבי יד – ולא מצא גירסא י' או י"א שיטין. גם צורת רש"י שבתיקון ראבי"ה מאשרת את הגירסא של ר' שיטין – אלא שהוא פירשו לשיטתו.

יג. ולפי שיטת רבינו תם שגם הלבניה היא מן הכתב, על כרחך צורת המסכת סופרים היא דומה לצורה שבתיקון סופרים אשכנזי מתלמיד הסמ"ג¹¹, וזו צורתה:

איש	ואת	ואת
פרשנדתא	ואת דלפון	ואת
אספתא	ואת פורתא	ואת
ארליא	ואת ארדתא	ואת
פרמשתא	ואת אריסי	ואת
ארדי	ואת ויזתא	עשרת

7. הנה כיון שהרא"ש מעתיק הירושלמי, ולפי הנראה אינו גורס שם "עשרת בסוף דפא", צ"ע מהיכן מוכח מהירושלמי דלא כרש"י. ונראה דהרא"ש סובר דלא שייך שיהיו בני המן בדף בפני עצמם כיון שהם רק 11 שיטין, ולכן אי אפשר לפרש ראש וסוף לאורך – אלא על כרחך לרוחב הדף קאמר, וא"כ פרשנדתא הוי תחת איש.

8. כי הסמ"ג ינק מתוס' הר"ש משאנך ככל מקום כמ"ש בביאורי מהר"א שטיין וניצא ש"ז דף נה. על סמ"ג קסז. (עשה פב ה' שותפין).

9. כי אם אין נפקא מינה למעשה אין מקום להביא פירוש רש"י בספר פסקים כמו הגהות מיימון. וכן משמע מספר עץ חיים מלונדון בהלכות מגילה פרק ב': פ"י בה"ג אריח את ואת ואת, לבניה פרשנדתא דלפון אספתא שאריח חצי לבניה, וכן כתוב במסכת סופרים איש בראש דפא... ומדקדק ר"י... משמע מלשונו שרוצה להביא ראיה לפירוש בה"ג.

10. ועיין כנשמת אדם בסוף ספר חיי אדם שגם כן עמד על דברי הסמ"ג ובארו באופן דומה – אך צורת רש"י נעלמה ממנו.

11. משנת ד' אלפים כ"ד כ"י PARMA 3082/185. ושוב מצאתי כן בעץ חיים מלונדון – אלא שלפנינו הטור האמצעי הודבק לטור הימני בשיבוש. ועי' הערות 14–16.

יד. אך למרבה הפלא, הראשונים שפירשו צורת המסכת סופרים לא התייחסו למנין השיטין כלל – אלא ציירו צורתה ב"א שיטין. ואין לומר שהציור שבספריהם נשתבש בטעות המעתיקים – כי הר"ש כתב: **לבינה השמות אריח ואת, ובתוס' הרא"ש יותר מפורש: פרשנדתא על גבי דלפון וכן בסמ"ג בשם בה"ג, וכן בהל' ס"ת של ר"ת: אריח ואת שהיא תיבה קצרה, ולבנה פרשנדתא שהיא תיבה ארוכה. ובפסקי תוס' שבדפוסים שלפנינו מפורש ב"א שיטין. וכן יוצא מדברי הרשב"א והתשב"ץ הנ"ל ומארחות חיים מלוניל. ונראה שזה מקור הגר"א שהגיה בהגהותיו שעל מ"ס: ב"א שיטין. אך ראיתי בשו"ת חתם סופר ח"א סי' קפ"ט ובספר גליא מסכת שהעתיקו בפשיטות נוסח המסכת סופרים יו"ד שיטין בלי להעיר עליו. וביאר החתם סופר שהכוונה שואת בסוף השיטה ב" שיטין, ואילו בשיטה הי"א באה תיבת עשרת. וגירסתם יותר קרובה לשמוע כי אותיות ו' וי' קרובות להתחלף וכ"כ בשו"ת בית אפרים סי' ע'.**

טו. אכן מדברי הר"ש הרא"ש והסמ"ג יש להוכיח דלא היתה גירסת המסכת סופרים ברורה אצלם לפי מה שהראנו שבאו לאפוקי מצורת רש"י, כי אילו היתה הגירסא י' או י"א שיטין ברורה אצלם היה להם להביא ממנו ראיה ברורה נגד צורת רש"י.

טז. שוב בא לידי ספר עץ חיים לרבי יעקב חזן מלונדון בדור שאחרי הסמ"ג, ומצאתי שהעתיק צורת ר"י בששה שיטין. וכן ראיתי בסוף מגילת מאירת עינים של רבי וואלף היידענהיים שהעתיק מפסקי תוס' המגילה הנ"ל בששה שיטין (במקום הי"א שלפנינו) – וכן הוא בפסקי תוס' שבש"ס וויניציא רפ"א. ובדפוס ווילנא בהגהות פסקי תוס' מכ"י איתא י' שיטין – ופשוט שהוא ט"ס וצ"ל ו'12. הרי יש לפנינו עכשיו עדות ברורה של שבושי מעתיקים, ונוסף לזה קתשיא חזקה איך העלימו רבותינו בעלי התוס' עין ממנין ששה שיטין שבמסכת סופרים13 שהוא מפורש נגד צורת המסכת סופרים של י"א שיטין שבספריהם – ואילו היו בו שינויי נוסחאות לפחות היו צריכים להזכירם. לכן הוצרכתי לתור אחרי כתבי יד מדויקים לבדוק נוסחאות הספרים.

יז. והנה בכתבי יד העתיקים והמדויקים של הסמ"ג14 צורת ר"י בא בששה שיטין, וכן היא צורת הר"ש בכ"י המדויק והעתיק של הראב"ה15 ושני כ"י של הגהות מיימוניות16. ואם כן שוב אין ספק שכל ספרי הדפוס משובשים באשמת המעתיקים שחשבו צורת הששה שיטין לטעות סופר17. ושוב אין להסתפק באמיתות הגירסא ששה שיטין שבמסכת סופרים18.

יח. אך צורת המסכת סופרים עדיין טעונה בירור. הנה בר"ש וסמ"ג ופסקי תוס' מבואר שהואתין הן האריחין והשמות הלבנים, ואם כן בהכרח הששה שיטין נכתבים בארבעה טורים – שני טורים של אריחים ושני טורים של לבנים כזה19:

12. ועיין לקמן הערה 20.
13. שלא מצינו חולק עליו בראשונים וכ"י שלפנינו.
14. כן הוא בכ"י פרמא 93 (ס' 12322) משנת מ"ו, וכ"י מונטיפיורי 121 (ס' 7303) איטליה ק"ס. ובשניהם הצורה בג' טורים כנ"ל. וכן הוא בכ"י J.T.S. RABBINICAL 675 מבערך שנת ק' – אלא דשם הוא בארבעה טורים. כל אלו הם כתבי יד מדויקים – אך בכ"י פריז הצורה כלפנינו אבל הוא אינו מהכתבי יד המדויקים. (תודתי נתונה להרב ישראל פלס שבדק כשבילי את כל הנ"ל).
15. כ"י בית מדרש רבנים לתנודן MSS. 11 (ס' 4682). צורת הר"ש בג' טורים, וצורת תיקון ראב"ה בלא צורה ובהפסק נקודות כנ"ל הערה 5. וככ"י אוקספורד בודלי MS. OPP. 66 שתי הרשימות של בני המן הן בלי צורה ובהפסק נקודה כנ"ל.
16. כ"י פרנקפורט דמיין 15 2° (ס' 23171) משנה תורה מהמאה יד. וכ"י בודאפסט קריפמן A77 (ס' 2904) – ושני כתבי היד בג' טורים. ודע שכל כתבי היד האלה שונים שבשיטה ראשונה אין שם אלא איש בראש ואת בסוף.
17. דהיינו צורת ר"ש שבראב"ה, אור ודע, מהר"ם מינץ, וצורת ר"י שבסמ"ג, הגהות מיימוניות, רבינו ירוחם, בית יוסף וכנסת הגדולה היא משובשת – וכן צורת המסכת סופרים שבספר המנהיג הוצאת מוסד הרב קוק. וכן הנוסח י"א שיטין שבפסקי תוס'.
18. והגר"א שהגיה י"א שיטין עשה כן ע"פ פסקי תוס' שלפניו וצורת כל הראשונים המשובשת שבדפוסים, ואחרי שנתגלה שבושם תו אין מקור להגהתו.
19. וצורה זו יש גם במגילה של הספריה הבריטית – ראה בתצלום, בכ"י כתר שם טוב של בעל מגדל עוז על הרמב"ם כ"י ששון 82, וכן העיד רוח"ה שכן הצורה בתנ"ך כ"י משנת נ"ד. וכן הצורה במקראות גדולות דפוס וויניציא רפ"ד דפוס ווארשא – אלא שעשו זאת פרשנדתא באמצע השיטה, ונמצא ויתא בתחילת השיטה הששית. והמדפיס המשיך מיד עשרת בני המן בלי הנחת רווח. ובגנת וורדים כלל ב' סי' יב כבר עמד על צורת המסכת סופרים הזאת, אלא שכתב

איש	ואת	דלפון	ואת
פרשנדתא	ואת	פורתא	ואת
אספתא	ואת	ארידתא	ואת
אדליא	ואת	אריסי	ואת
פרמשתא	ואת	ויזתא	עשרת
ארידי	ואת		

וכן הצורה בכ"י אחד של הסמ"ג ויש להביא ראיה ברורה לצורה הזאת מהארחות חיים מלוניל הלכה יז ויח: חמש מאות בסוף הדף ואיש בראש הדף ואת בסוף השיטה ופרשנדרתא תחת איש. וכל האתן תחת חברו והשמות איש תחת איש. ולא יכתוב בכל שיטה אלא איש אחד בראשה ואת בסופה. עשרת בסוף השטה תחת האתן... ויש עושן עשרת בסוף הדף תחת האתן ובדף אחר מתחילין בני המן — וכל זה על פי הקבלה. כבר כתבנו שצריך שיהיו כתובין כל עשרת בני המן זה תחת זה כמו אריח על גבי אריח והטעם שלא תהא תקומה למפלתן. וכתוב במסכת סופרים שצריך לכותבן הכי חמש מאות איש איש בריש דפא ואת בסופה ופרשנדרתא בריש שטה. ויכתבם בשני דפין ועשרת בסוף דפא. עכ"ל. והנה אם צורת המסכת סופרים היא ב"א שיטין היה צריך לכתוב רק: "וכן הוא במסכת סופרים"¹⁹. אלא ודאי הוצרך להאריך בביאור צורת המסכת סופרים כיון שהיא צורה אחרת. ובאר שצורתו כעין שני דפים של המנהג הראשון — דהיינו שכל שני טורים של אריחים ולבנים נקראים דף²⁰. וראש וסוף דפא קאי על ראש וסוף הדף הקטן של צורת השירה, ולא על כל העמוד שהשירה כתובה בו. ולהכי כתב לעיל שהמנהג לכתוב עשרת בסוף הדף היא ע"פ הקבלה ולא ע"פ המסכת סופרים. הרי מבואר לדבריו שצורת המסכת סופרים בששה שיטין ובארבעה טורים²¹.

יט. והנה הא דעשו רוח גם באמצע הטור האמצעי, נראה דעשו כן לקיים לשון הבה"ג ור"ת שכל האתין זה תחת זה והשמות זה תחת זה – אבל באמת הם כתבו זה לפי הצורה הנהוגה של י"א שיטין, שעל כרחנו לשיטתם צריך לפרש כן. אבל לצורת תיקון סופרים של תלמיד הסמ"ג הנ"ל אין צריך לדחוק, אלא הטור האמצעי של כ' תיבות הוא הלבנים והטורים שבשני הצדדים הם האריחים. והכי נמי מסתברא שזו צורת המסכת סופרים לפי השיטה שאריח ולבינה שניהם מהכתב – ^{ואוצר החכמה} חדא דמבואר בריש

בשיטה הששית וזאת בתחילת השיטה ועשרת בסופה — ופירש כן דברי המ"ס דעשרת בסוף דפא לאפוקי שלא יכתוב עוד בשיטה הזאת אחרי עשרת (והיינו לאפוקי מצורת דפוס ויניציא הנ"ל). ולפי הצורה הזאת של ד' טורים יאירו דברי הר"ן על הרי"ף בסוף פ"ק דמגילה שכתב על בני המן: "מה שאין כן זו שהעמוד הצד שלה כל אחד שוה משני צדדיו". ובאר בשו"ת משיב דבר ח"ב סי' מ"ב שהעמוד הצד היינו האריח שהוא ואת עכ"ל. וכן פירשו באור תורה בפ' האזינו. אלא דמ"מ קשה רמאי כל אחד? ולפי הצורה הנ"ל הכונה על כל אחד משני עמודי הזאת. מיהו בב"י סי' תרצ"א העתיק לשון הר"ן שהעמיד הצד וכן הוא בב"י דפוס י"ש.

19. ואי משום שלצורה הראשונה צריך רק ירש דפא ולמנהג השני שמא צריך רק סוף הדף (עי' בנשמת אדם), אבל המ"ס מצריך שניהם – אם כן היה די לכתוב שהמסכת סופרים מצריך שניהם.

20. ובפסקי חוט' כ"י פרמא (107) 2421 (ס' 13286) וכ"י בודאפטסט קריפמן A76/1 (ס' 2960), בסוף פ"ק דמגילה: איש בראש הדף ואת בסוף הדף ראשונה עשרת (בראף, ובכ"י השני בראש) [בסוף — כצ"ל וכן הוא לפנינו] הדף וצריך לכתוב בו (י') (ו') שיטות. וע"פ הג"ל יש לפרש ואת בסוף הדף ראשונה היינו ואת דיוחא שהוא סוף הדף הימני, ועשרת בסוף הדף השמאלי. אך לפנינו הנוסח: בסוף השיטה הראשונה. ולפי הגראה נוסח הכ"י: ואת בסוף הדף עיקר, אלא דגראה לפרש דהיינו שיטה כדעת כל בעלי התוס'. וכן לשון האגודה — ראש דפא וסוף דפא.

21. ובספר בהר יראה עמ' 38 מביא מתנ"ך ישן כ"י מצרי: 'איש' בשיטה בפני עצמה, ואחר כך עשרת בני המזן בה' שיטות, כל פעם 'ואת' בצד ימין והשמות בצד שמאל, ובשיטה שביעית 'עשרת' בפני עצמה. ונראה דהיינו כזה:

איש	ואת	פרשנדרתא	ואת	דלפון
ואת	ואת	אספתא	ואת	פורתא
ואת	ואת	אדליא	ואת	ארידתא
ואת	ואת	פרמשחא	ואת	אריסי
ואת	ואת	ארידי	ואת	ויזחא
				עשרת

ונראה שגם צורה זאת מקורה בביאור מסכת סופרים הדומה לביאור רש"י — ולפי העקרון של צורת ד' טורים הנ"ל, שאפשר לעשות רווח בין האתי' להשמות. ועי' לקמן סקכ"ב בביאור צורת הטור.

פרק י"ג דמסכת סופרים דלבלר מובהק עושה רווחים במקום ההפסק ולא במקום המשך הדבור. ועוד דלפי צורת שירת דבורה כפי שיוצאת ע"פ ראשי השיטין שבמסכת סופרים פ"ב, נמצאת לבינה יותר קצרה מאריך כזה:

חקקי לב (רוחב כ2 יחידין)

המשפטים (רוחב כ14 יחידין)

והנה לפי זה על כרחנו צריכים אנו לומר שאריה ולבינה נמודים לפי מספר המילים ולא לפי אורך הכתיבה – אם לא שנדחוק שצריך למשוך שם האותיות, ואינו מסתבר.

ב. והנה הסיבה האחרונה הזאת מכריחה לכתוב בני המן בששה שיטין. וכן ביר"ד ער"ב ס"ב איתא: אורך כל שיטה שלשים אותיות... ולא תהיה קצרה מזה... ולא ארוכה יותר על זה כדי שלא יהיו עיניו משוטטות בכתב. והוא ע"פ מנחות ל. ופירש הש"ך (ע"פ רש"י) שלא יהא עיניו משוטטות כשהשיטות ארוכות וטועה בראשי השיטות. ואילו נכתוב בני המן ב"א שיטין בדף רגיל של 30 אותיות ובגודל אות רגיל קרוב מאד הוא לטעות בראשי השיטין אם לא יזהר ביותר²¹.

כא. ולפי זה מסתבר לקיים בסמ"ג הצורה של ג' טורים שברוב כתבי יד – ולמסכת סופרים הוי הטור האמצעי הלבנים והטורים החיצונים האריחים. וצורת ר"י של המסכת סופרים בששה שיטין חולקת על צורת הבה"ג שבראשית דברי הסמ"ג שבפשוטו מוכח ממנו שצורתו י"א שיטין כמקובל – אלא ששווים הם בפירוש אריח ולבנה, ששניהם מן הכתב.

כב. והטור בסי' תרצ"א כתב: עשרת בני המן צריך לכתבם כשירה, ולא כשאר שירות שחלק על גבי כתב אלא מניח חלק בין כתב לכתב כזה: אוצר החכמה

וקאמר בירושלמי שהיא פסולה אם לא עשה כן. וצריך להאריך וי"ז ויזתא. מנחת חינוך ירושלמי צריך שיהא איש בודש דפא ואת בסופה שנין ונחין כהדין קנטירא. והנה לאור האמור לעיל בודאי אי אפשר לסמוך על הצורה שבדפוס – ואמנם בכתבי היד חלק מהצורות הם כבדפוס²² וחלק הם כפי מנהגנו²³. אך הצד השווה שבכולם אין אלא בן אחד בכל שיטה, ואין בצורה אלא שתיים עד ארבע שיטות הראשונות של השירה. ואין ספק שצורת הדפוס היא משובשת, שכן בודאי דעת הטור כדעת אביו הרא"ש²⁴ – וגם לא מצינו צורת הדפוס באף אחד מהדפוסים הראשונים. ועוד לפי צורת

*21 ועיין הערה 23.

22. כן הוא בטור כ"י ספרדי מונטריאל אלברג 7 (ס' 40475), וככ"י בודאפסט קויפמן A83/1 (ס' 2965), וככ"י לונדון 543 (ס' 717), וככ"י לייפציג B.M. FOL 8 (ס' 30742). והצורה הזאת נמצאת גם בהרכה כ"י של מקרא כגון כ"י וטיקן 468 וסוף השירה כזה: ואת ויזתא עשרת

וכעין זה גם בכ"י קהיר גוטהייל 13 (ס' 40160) כ"י מזרחי משנת 1028 וכ"י קהיר גוטהייל 15 (ס' 40161) כנראה ספרדי מהמאה 15, וכעין זה בספר בהר יראה עמ' 38 בשם ב' כתבי יד. עי' הערה 21.

23. כן הוא בטור כ"י פרמא 64 (3262-3) (ס' 13949), וככ"י קמברידג' ADD 656 כ"י ספרדי משנת רטו (ס' 16986), וככ"י פרי 424/1 (ס' 4447) – בכ"י הראשון ג' שיטות הראשונות, ובאחרונים רק ב' שיטות הראשונות. וכן הצורה בהנה על הסמ"ק מצורך סי' קמ"ו בשם הטור. והצורה הזאת היא שיטת עוד הרבה קדמונים שכן נראה מלשון הבה"ג המובא בסמ"ג, וכן צורת בן אשר לפי עדות הרב שלום שכנא ילין בתנ"ך שלו (ע"י מאמרנו בצפונות ח' ר"א), וכ"כ הרוקח בהדיא בפירושו לאסתר, וכן הוא בהדיא בארחות חיים מלוניל, וכן נראה משו"ת הרשב"א והתשב"ץ הנ"ל, וכן הצורה בעוד כתבי יד עתיקים מזמן הגאונים. ואע"פ שלפי רוחב הדף היו צריכים להיות ב' בנים על כל שיטה שלא יהיו עיניו משוטטות, יש לומר דעדיפא להו שיהיו בצורה הנ"ל כדי שלא תהא תקומה למפלתן – שלא יהיה אפילו הווא דבוק אתו להאחו בו. ועוד כדי שתהיה צורת השירה כצורת תלייתן שהיו תלויים זה למעלה מזה והמן בראשם כמו שהביאו התוס' כחגיגה יא. ד"ה ברום בשם תרגום שני דאסתר, וכן הוא בילקוט רמז תתרנ"ט. ותיבת איש למעלה מהשמות לרמח על המן וכתוב כרצון איש ואמר במגילה יב. כרצון מרדכי והמן. [שוב מצאתי טעם זה בפירוש הרוקח ומהרש"א מגילה טז:] וכיוסף לקח על אסתר כתב עוד טעם ע"ש. ולענין חשש משוטטות מסתבר דמשום זה יש לכתוב בני המן על עמוד צר (וכן מנהג העולם), ולא נחוש לדין רוחב ג' פעמים למשפחותיכם וכמו ולא חיישינן לו בענין עמוד שירת הים ושירת האדמו. ועי' הערה 6.

24. ולא נתברר הטור בלשונו לשיטת רש"י, אלא לחיבור פשוט של צורת השירה – ולעולם סבירא ליה כרבו תם שגם הלבנה היא כתב. דאילו סבר כשיטת רש"י היתה הצורה צריכה להיות כצורתו – שהיא הצורה הפשוטה והטבעית לולא שהיתה הלכה של אריחים ולבנים כשיטת ר"ת. וכן דרכו ללכת כשיטת אביו שכתב בתוספותיו בהדיא כשיטת ר"ת. ואע"פ שבהל' ס"ח סי' יד תאור הרא"ש שירת הים כריזה נגד הכתב. וכן תיאורו ברכינו ירוחם, אך בהל' מגילה העתיק רבינו ירוחם רק דעת הבה"ג כר"ת – הר"ש אע"פ שסובר כר"ת מתאר השירות כריזה נגד הכתב, וכן י"ל דעת הרא"ש.

הדפוס צריך לפרש הירושלמי שמביא כביאור רש"י שראש דפא וסוף דפא קאי על אורך הדף, ואם כן היה לו להטור לצייר לנו הצורה של איש בראש דפא ואת בסופה כדי שנדע איך לקיים דברי הירושלמי. אבל לפי צורת כתבי יד האחרים, הרי דברי הירושלמי מבוארים בצורת השירה – וכדעת אביו הרא"ש ובעלי התוס' דקאי ראש וסוף ארוחב הדף, ולכן די להעתיק רק השיטות הראשונות.

כג. והנה הרא"ש בתוספותיו והטור והמרדכי העתיקו דברי הירושלמי להלכה והעלימו עין מדברי המסכת סופרים המוסיפה ששה שיטין ועשרת בסוף דפא. ואין ספק שלא נעלמה מעיניהם כיון שהובאה בדברי בעלי התוס' השונים אשר בודאי היו פתוחים לפניהם. ובודאי נימוקם הוא שנקטו כצורה הנהוגה של י"א שיטין ותלו אותה ברעת הירושלמי שלא פירשה מנין השיטין ואף השמיטה עשרת בסוף דפא – דממילא יוצאת בסוף דפא לצורת הי"א שיטין שלהן, ולכך השמיטה הירושלמי²⁵.

[מחירי' החכמה]

25. ואזדו לטעמייהו שאין סוף דפא סוף העמוד אלא סוף השיטה או סוף הצורה.